

Waldemar Chrostowski

"Text and Testimony. Essays on New Testament and Apocryphal Literature in Honour of A. F. J. Klijn", ed. T. Baarda [et al.], Kampen 1988 : [recenzja]

Collectanea Theologica 62/3, 183-185

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Omawiane tu dzieło jest bardzo krótkie (162 strony — oprócz wykazów). Przekazuje jednak ogromne bogactwo treści. Choć jego autor pisze na ogół o sprawach dość znanych, dzięki umieszczeniu ich w szeroko pojętym kontekście historyczno-kulturowym uwydatnia często niezwykłą ich świeżość i specyfikę. Zestawienie danych biblijnych z doświadczeniem szerszym, przybliżonym poprzez historię religii, okazało się bardzo pożyteczne. Ten materiał z historii religii nie jest jednak podany równomiernie we wszystkich rozdziałach (niekiedy po prostu brak paralel pozabiblijnych).

W stosunkowo krótkim opracowaniu wykazuje autor rzadko spotykaną erudycję. Niemniej jednak uważny czytelnik mógłby wyrazić pewne wątpliwości. Oprócz kilku takich pytań już postawionych nasuwa się wątpliwość co do słuszności samego tytułu książki: mówi ona przecież prawie wyłącznie o Bogu Starego Testamentu, a jego obrazu w Nowym Testamencie zaledwie dotyka. Może więc jakiś podtytuł usunąłby tę dwuznaczność? Warto też wymienić niektóre zauważone błędy drukarskie: s. 46 (na początku ostatniego akapitu) — zamiast Ex 18,16 powinno być Ex 19,16a; s. 138 (pierwszy wiersz) — zamiast Aristobale winno być Aristobule; s. 137 (przypis 4, ostatni wiersz) zamiast J. Fitzmeyer winno być J. Fitzmyer.

Autor nie wypowiedział się wyraźnie, do kogo adresuje swoje dzieło. Choć czyta się je dość łatwo, wymaga ono jednak pewnego rozeznania w złożonej problematyce biblijnej. Nie jest więc przeznaczone dla początkujących. Może więc, jak się wydaje, być bardzo pomocne polskim biblistom, zwłaszcza w swej warstwie porównawczej (zestawianie danych biblijnych z danymi historii religii). Pod tym względem czytelnik znajdzie tu o wiele więcej materiału, niż w dostępnych w języku polskim pomocach (np. M. Peter, *Wykład Pisma św. Starego Testamentu*; M. Lurker, *Słownik obrazów i symboli biblijnych*). Niektórzy znani bibliści polscy są zdania, że dzieło to warto by przetłumaczyć na język polski. Autor tej recenzji podziela ten pogląd w zupełności.

ks. Julian Warzecha SAC, Oltarzew

BAARDA T., HILHORST A., LUTTIKHUIZEN G. P., WOUDE van der A. S. (eds.), *Text and Testimony. Essays on New Testament and Apocryphal Literature in Honour of A. F. J. Klijn*, Uitgeversmaatschappij J. H. Kok, Kampen 1988, s. 286.

Dobrym zwyczajem uczonych stało się honorowanie jubileuszy kolegów wydawaniem specjalnej książki pamiątkowej, w której — obok wyrazów uznania — są zamieszczone przyczynki stymulujące dalszy postęp badań naukowych. Profesor A. F. J. Klijn wykładał prawie 20 lat (1967—1986) na Uniwersytecie w Groningen, w północno-wschodniej Holandii, oraz w Utrechcie. Obok ogromnych zasług w pracy dydaktycznej dał się poznać jako znakomity naukowiec, szeroko znany i ceniony z publikacji na temat krytyki i egzegezy tekstu Nowego Testamentu oraz nowotestamentowej literatury apokryficznej. Szczególne zasługi położył w zakresie badań nad tzw. zachodnim tekstem Ewangelii i Dziejów Apostolskich. Systematycznie zajmuje się także problematyką historii kanonu NT, judeochrześcijaństwa i gnostycyzmu. Dedykowany mu tom ukazał się dla uczczenia 65. rocznicy urodzin. Nic dziwnego, że urodzinowy *Festschrift* zawiera studia z dziedziny bibliistyki nowotestamentowej oraz literatury apokryficznej i wczesnochrześcijańskiej. Autorami są koledzy i wychowankowie jubilata. We wstępie do tomu wydawcy nadmieniają, że prof. A. F. J. Klijn zyskał międzynarodową reputację wkrótce po rozpoczęciu samodzielnej pracy naukowej, bo już pierwsze publikacje włączyły go do grona kompetentnych znawców przedmiotu.

Na urodzinowy upominek składa się 25 artykułów napisanych w języku angielskim, francuskim i niemieckim przez uczonych z Anglii, Belgii, Ho-

landii, Niemiec, RPA, Szkocji, Szwajcarii, USA i Włoch. Ze zrozumiałych względów największy udział mają Holendrzy, przede wszystkim pracujący w Groningen i Utrechcie. Z tych ośrodków wywodzą się również czterej redaktorzy książki, którzy dokonali opracowania tekstów.

Artykuły umieszczono w porządku alfabetycznym nazwisk autorów. Jest to klucz przyjmowany najczęściej, a zwłaszcza wtedy, gdy chodzi o renomowane autorytety naukowe. Festschrift otwiera przyczynek *Noch einmal: Der ROTAS/SATOR — Rebus* (s. 9—23), pióra K. Alanda. Przedmiotem rozważań jest starożytny rebus literowy, wokół którego trwają dyskusje dotyczące przede wszystkim jego charakteru i pochodzenia (chrześcijańskie, żydowskie, gnostyckie, pogańskie, rebus numeryczny). Autor widzi w nim chrześcijański rebus kwadratowy, zawierający litery *Paternoster* i motyw krzyża. Student prof. Klijna, holenderski egzegeta T. Baarda (Utrecht), napisał artykuł z zakresu krytyki tekstu, opatrzony tytułem „*She recognized Him*” — *Concerning the Origin of a Peculiar Textual Variation in John 20,16 Sy^s* (s. 24—38). Dwa kolejne przyczynki (s. 39—55) dotyczą Dziejów Apostolskich: *The Georgian Versions of the Acts of the Apostles* (J. Birdsall, Birmingham) oraz *Der Anfang der Apostelgeschichte und der „westliche” Text* (G. Bouwman, Katolicki Uniwersytet Brabancki). Obydwa rozwijają problematykę, której poświęcił się prof. Klijn.

Istotne kwestie z dziedziny badań nad judeochrześcijaństwem podjął R. van den Broek (Utrecht) w artykule „*Der Brief des Jakobus an Quadratus*” und *das Problem der jüdenchristlichen Bischöfe von Jerusalem* (Eusebius, HE IV, 5, 1—3 (s. 56—65)). Równie interesujące są dwa następne artykuły: słynny J. H. Charlesworth jest autorem tekstu *Biblical Interpretation — The Crucible of the Pseudoepigrapha* (s. 66—78), zaś L. Cirillo, Kalabria) omawia (s. 79—90) temat *La baptême, remède à la consupiscence, selon la catéchèse ps-clementine de Pierre: Hom. XI 26 (Réc. VI 9; IX 7)*.

Judaizm okresu międzytestamentowego był zjawiskiem wielopostaciowym, którego bogactwo coraz bardziej zaskakuje i zadziwia badaczy. W dwóch kolejnych przyczynkach trzech uczeni podejmują problematykę ebionitów i Qumran. H. J. W. Drijvers i G. J. Reinink (Groningen) są współautorami tekstu *Taufe und Licht — Tatian, Ebionäerevangelium und Thomasakten* (s. 91—110). Znany qumranolog F. Garcia Martinez, pochodzący z Hiszpanii, lecz wykładający w Groningen, rozważa temat *Les limites de la communauté: pureté et impureté à Qumran et dans le Nouveau Testament* (s. 111—122).

Rezultatem współpracy z prof. Klijnem nad holenderskim przekładem apokryfów NT jest tekst pióra A. Hilhorsta (Groningen), zatytułowany *Biblical Metaphors Taken Literally* (s. 123—131). Autor przedstawia ciekawe spostrzeżenia odnośnie do interpretacji Hi 38,3; Mt 7,13—14; Lb 24,17 (w Mt 2,2), Iz 8,23—9,1; Ef 5,14; 1Kor 15,32 i 2Tym 4,17 oraz Łk 12,35. Z kolei B. M. F. van Iersel (Nijmegen) omówił (s. 132—141) często komentowaną formułę z drugiej ewangelii kanonicznej „*He will Baptize you with Holy Spirit*” (Mark 1,8), zaś M. de Jonge (Leiden) ważne teologiczne aspekty śmierci Jezusa w przyczynku zatytułowanym *Jesus' Death for Others and the Death of the Maccabean Martyrs* (s. 142—151). Nad genezą gnostyckiego mitu początków zatrzymał się G. P. Luttikhuisen (Groningen) w tekście *The Jewish Factor in the Development of the Gnostic Myth of Origins — Some Observations* (s. 152—161).

Sześć kolejnych przyczynków (s. 162—211) ma na względzie wybrane kwestie z zakresu egzegezy i krytyki tekstu NT: *Greek Manuscripts of John's Gospel with „Hermeneiai”* (B. M. Metzger, Princeton, USA), *Fam. 272—A New family of manuscripts in the „Pericope Adulterae” John 7,53—8,11?* (I. A. Moir, Edinburgh), *Joseph's Dream (Matt 1,18—23) and Comparable Stories* (G. Mussies, Utrecht), *An Important Unnoticed Diatessaronic Reading in Turfan Fragment M—18* (W. L. Petersen, Notre Dame, USA), *The*

Gospel of Thomas and the Trial of Jesus (G. Quispel, Utrecht) oraz *Wisdom and the Spirit — An Exegesis of 1 Corinthians 2,6—16* (J. Reiling, Utrecht).

Wybrane aspekty literatury i dziejów pierwotnego chrześcijaństwa podjęli J. Roldanus (Groningen) w artykule *L'héritage d'Abraham d'après Irénée* (s. 212—224) oraz W. Rordorf (Neuchâtel) w tekście *In welchem Verhältniss stehen die apokryphen Paulusakten zur kanonischen Apostelgeschichte und zu den Pastoralbriefen?* (s. 225—241). Dwa następne artykuły (s. 242—254) dotyczą zagadnień z zakresu historii egzegezy NT: *Acts 9,3 and Other Cases of Ellipsis Obiecti* (J. Smit Sibinga, Amsterdam) oraz *Der Antichrist — Zum religionsgeschichtlichen Hintergrund von 1 Joh 2,18, 22; 4,3 und 2 Joh 7* (G. Strecker, Göttingen). *Festschrift* zamykają dwa studia nad apokryfami (s. 255—275): „*Apocryphe relatif à Jacob et Joseph*” (van Haelst no. 571) und *der Sitz im Leben von Apocrypha-Papyri* (K. Treu, Berlin) oraz *The Protoevangelium of James and Intertextuality* (W. S. Vorster, RPA).

Po części artykułowej następuje (s. 276—285) bibliografia publikacji prof. A. F. J. Klijna za lata 1949—1987, opracowana przez A. Hilhorsta (Groningen). W pierwszej części zamieszczono wykaz książek i artykułów (łącznie ponad 150 pozycji), zaś w drugiej uwzględniono jego udział jako wydawcy w periodykach (NTS, NT i „*Vigiliae Christianae*”), publikacjach seryjnych (5 pozycji) i książkach (4 pozycje). Otrzymujemy wizerunek pracownika i wszechstronnego uczonego, który na trwale zapisał się w nowożytnych studiach nad Nowym Testamentem. Publikację zamyka wykaz skrótów.

Wszystkie składające się na *Festschrift* pryncypalni stoją na najwyższym poziomie naukowym. Poruszają bardzo specjalistyczne kwestie badawcze i w znakomitej większości mają charakter analityczny. Z pozycji polskiego nowotestamentalisty na szczególną uwagę zasługują teksty o profilu egzegetycznym. Urodzinowy *Festschrift* odznacza się wysokim poziomem edytorskim. Starannie opracowany i pięknie wydany stanowi doskonały przykład najwłaściwszego wyrażenia szacunku i upamiętnienia wkładu badawczego, a zarazem kolejny kamień milowy w dziedzinie biblijki nowotestamentowej i jej dyscyplin pokrewnych.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

AMERSFOORT van J., OORT van J. (Hgg.), *Juden und Christen in der Antike*, Uitgeversmaatschappij J. H. Kok, Kampen 1990, s. 150.

Cennym rezultatem organizowania naukowych konferencji i sympozjów jest nie tylko bezpośrednia wymiana myśli i doraźne przedyskutowanie rozmaitych ocen i opinii, lecz możliwość szerokiego oddziaływania wypracowanych treści. Dzieje się tak zwłaszcza wtedy, gdy zaprezentowane w ramach spotkania wykłady są publikowane w formie książkowej, co z wielokrotnia liczbę osób, które mogą korzystać z osiągnięć specjalistów. Omawiana książka jest owocem sympozjum patrystycznego, jakie w dniach od 2 do 5 stycznia 1989 r. odbyło się w Utrechcie (Holandia). Wzięło w nim udział 70 uczestników, w czym organizatorzy i redaktorzy książki dopatrzili się wymownej symboliki — odpowiednika 72 tłumaczy Biblii Hebrajskiej, którzy w diasporze zgłębiali jej znaczenie i dokonali językowej i teologicznej transpozycji ksiąg świętych do greckiej mentalności i kultury. Na tom składa się osiem referatów poświęconych rozmaitym aspektom starożytnych stosunków między chrześcijanami a wyznawcami judaizmu. Wszystkie teksty są wydrukowane w języku niemieckim, chociaż dwa referaty były pierwotnie wygłoszone po angielsku i przetłumaczone na niemiecki.

Georg Kretschmar (Monachium), w tekście opatrzonym tytułem *Die*